

TYPOGRAFICKÉ JEDNOLISTY 15. STOLETÍ V KNIHOVNĚ CHEBSKÝCH FRANTIŠKÁNŮ

Michaela Bäumlová

OBECNÁ CHARAKTERISTIKA NEJSTARŠÍCH TISKOVÝCH JEDNOLISTŮ, JEJICH VLASTNOSTI A OKOLNOSTI JEJICH VZNIKU

Nejen knihovní ale i archivní fondy či muzejní sbírky obsahují vedle nejstarších tisků-knih zhusta ještě další, v některých ohledech často cennější a zajímavější, produkty vzešlé z činnosti knihtiskařů 15. století, totiž tiskové (typografické) jednolisty. Pod pojmem jednolist rozumíme tisk o rozsahu jednoho jediného listu papíru či pergamenu, potištěného obvykle pouze po jedné jeho straně. Jednolisty, jejichž textové pasáže jsou vysazeny metodou knihtisku (za pomoci sestavy pohyblivých liter), označujeme jako jednolisty typografické (na rozdíl od jednolistů grafických, zhotovených různými výtvarnými technikami coby otisk desky s příslušným motivem).

Typografické jednolisty jsou sice mladší než jejich grafické protějšky, nicméně jsou staré jako evropský knihtisk sám. Nejstaršími datovanými tisky a zároveň nejstaršími tištěnými formuláři jsou právě jednolisty, a sice tzv. 30-ti a 31řádkový odpustkový list na léta 1454-55, vydané v návaznosti na protitureckou odpustkovou bulu papeže Mikuláše V. a připisované Johannu Gutenbergovi resp. Tiskaři 42řádkové bible a Tiskaři 36řádkové bible.¹

V případě jednolistů nastává oproti tiskům-knihám zvláštní situace, kdy nad tituly povahy literární výrazně převažují texty úředního či přesněji diplomatického charakteru, nejčastěji tištěné listiny, jež měly podobu předtištěného formuláře s vynechanými pasážemi pro ruční doplnění potřebných údajů, byly pečetěny či podepisovány odpovědnou osobou a zhusta též vybavovány kancelářskými poznámkami (poznámky registrátorů, taxátorů...), stejně jak tomu bylo zvykem u listin zhotovovaných ručně, písemnou formou – ač tisky, byly tyto formuláře stále především doklady s právní průkazností, proto procházely aktem zlistinění a byly vybavovány prostředky právní průkaznosti, rovněž po formální stránce se nijak nelišily od listin psaných. Kvůli zajištění delší trvanlivosti bývaly tyto jednolisty listinného charakteru poměrně často tištěny na pergamenu; papír naopak převládal u tisků s omezenou dobou platnosti (např. rozličné kalendářové pomůcky, jejichž smysl bral za své s koncem příslušného roku). Rozměry tiskových jednolistů kolísaly od drobných tisků takřkajíc kapesního formátu (zповědní listky, modlitby) až po 80 i více centimetrů vysoké listy sloužící k vyvěšení (v kostelech a na jiných veřejných místech byly vyvěšovány papežské buly, nejrůznější mandáty, provolání či pozvánky, v soukromí domácností si gramotné osoby na zdi či nábytek vyvěšovaly jednolisticové kalendáře – almanachy neboli minuce).

Z hlediska tématické skladby v 15. století mezi jednolisty neúřední povahy dominují již zmíněné kalendáře, obsahující vedle běžných kalendářových údajů i údaje astronomické a astrologické a nejrůznější zdravotní a hygienická, případně hospodářská doporučení (postavení hvězd vymezovalo nejen dny příhodné k oblíbenému pouštění žilou či příkládání baněk, ale i např. dny vhodné k brání koupele a mytí vlasů, dny vhodné k odstavení kojenců, k obracení půdy, roubování stromků či výsevu polních plodin). Dále co do objemu následují tisky

1 Viz Rayan ABDULLAH – Karsten HENZE [s autorským podílem Falka EISERMANNa], *Formulare. Von der Wiege bis zur Bahre...* *Formulare im Corporate Design*, München 2007, s. 12-13 (dále pouze *Formulare*).

zdravotně-hygienického charakteru (především ponaučení, navedení neboli regimen, kterék si uchovat zdraví při četných epidemiích) a tisky náboženské (zejména modlitby k ochráncům před různými neduhy či patronům významných poutních kostelů, měst, řemeslnických cechů nebo náboženských bratrstev); méně časté jsou pozvánky na rozličné akce (kupř. na „střelbu ku ptáku“ a další měšťanské zábavy více či méně rituálního charakteru), zprávy o kuriózních přírodních úkazech či významných událostech a drobné literární útvary (básně, písňové texty). Specifickým druhem neúředních tiskových jednolistů jsou propagační a reklamní materiály knihtiskařů, dokládající jejich dovednosti (vzorníky písma a zdobných prvků, případně výčet titulů ležících momentálně skladem). Většina z těchto neúředních tisků byla s ohledem na cílovou skupinu uživatelů vedle univerzální latiny tištěna i (kalendářové tisky převážně) v jednotlivých národních jazycích; oproti strohým úředním tiskům bývají tyto často vybaveny více či méně kvalitní výzdobou v podobě ozdobných iniciál, listů či bordur nebo celých ilustrací, zpravidla se vztahem k obsahu textu – návrhy štočků především v případech minucí a drobných literárních útvarů v některých případech realizovali renomovaní umělci pozdního středověku, takže celková výtvarná úroveň některých tiskových jednolistů může být značně vysoká.

Mezi tisky spíše úřední povahy vedle masově šířených odpustkových listů nacházíme kompletní znění důležitých listin s obecnou platností či výtahy z jejich textů (sumáře, artikuly), dále rozličná provolání a výzvy politického charakteru (pozvánkami na zemské sněmy či svoláváním vojenské hotovosti počínaje a pamflety napadajícími politické odpůrce konče), méně časté jsou různé informativní vyhlášky (upozorňující kupř. na stažení určitého typu mince z oběhu atp.). Jazykem odpustkových listů je výhradně latina, u textů se širší působností (např. sumáře papežských bul) se častěji setkáváme s hlavním „úředním“ jazykem země. Výzdoba těchto jednolistů se zpravidla omezuje na náročnější úvodní iniciálu, případně na typově odlišné vysazení prvního řádku textu či klíčových slov. U tisků úřední povahy se prakticky nesetkáváme s uvedenými údaji o tisku (impressum).

Mezi zadavateli a odběrateli nejstarších tiskových jednolistů jednoznačně dominovala církev, ať již instituce či význační jednotlivci. Byly tištěny texty papežských bul a dalších listin, rozličné církevně-správní formuláře, odpustkové listy, zpovědní lístky dotvrzující absolvování zpovědi především před významnými křesťanskými svátky, listiny potvrzující vstup osob do náboženských bratrstev (tento druh písemností určený především městské společnosti pozdního středověku byl vázán na kláštery či jiné náboženské instituce, přičemž každý člen bratrstva získával nákupem listu podíl na dobru plynoucím z modliteb často nejen příslušné komunity, nýbrž celého řeholního řádu, přímluvy řeholníků se kromě osoby kupce mnohdy vztahovaly i na celou jeho rodinu²) atd. K nejvýznačnějším z církevních zadavatelů 2. poloviny 15. století patřila např. pozoruhodná osobnost staříčského leč schopného a velmi razantního würzburského biskupa Rudolfa von Scherenberg († 29. 4. 1495), který nechal do svého sídelního města v Dolních Frankách roku 1479 dokonce přesunout oficínu tiskaře Georga Reysera, který pro svého „zaměstnavatele“ kromě unifikovaných diecézních liturgických knih (misál, agenda, breviář, graduál, antifonář atd.) mezi lety 1481-89 vytiskl ještě nejméně 17 jednolistů (mandáty, formuláře, otevřené dopisy biskupovým politickým odpůrcům...)³ Především v německých oblastech Říše se ovšem setkáváme i se zadavateli z řad světských vládců, kteří nechávali tiskem zveřejňovat prakticky výhradně své příkazy, výnosy, provolání a výzvy (svolávání regionálních sněmů, mobilizace branné hotovosti atp.). Ty pak adresátům, svým poddaným (úředníkům, leníkům, představitelům městských samospráv), obvykle

2 Formulare, s. 18-19.

3 Formulare, s. 21.

zasílali v podobě dopisů s oslovením a jménem příjemce ručně doplněným na zadní straně jednolistu (na způsob adresy).⁴

Tiskové jednolisty pro tiskaře 15. století často představovaly významný zdroj příjmů – především odpustkové listy bývaly tištěny v ohromných nákladech až několika desítek tisíc kusů, neboť byly s ohledem na dobovou mentalitu a na svůj smysl (odpuštěk majiteli listu po splnění v něm stanovených podmínek zajišťoval právo na rozhrěšení, případně na zkrácení doby pobytu v očištění) takřkajíc výhodným obchodním artiklem. Např. v rámci odpustkové kampaně francouzského kardinála Raymunda Peraudi (Peraulda), jenž v letech 1484-1503 cestoval po celé střední Evropě, se roku 1487 ve městě Düren (Severní Porýní-Vestfálsko) během několika málo dní prodalo na 800 kusů odpustkových listů, v rakouském Vorau pak během sedmi měsíců roku 1490 neuvěřitelných 52936 exemplářů.⁵ Přesné údaje známe z pečlivě vedených register, do nichž prodejci zanášeli každý prodaný list a obdrženou peněžní sumu; takto zaknihované kusy poznáme podle (zpravidla na versu jednolistu) připojené registrační poznámky, redukované mnohdy do podoby pouhého „R“.⁶ Je rovněž známo, že během jiné odpustkové kampaně dodali roku 1480 augsburští tiskaři Johann Bämler a Jodok Pflanzmann do švábského města Nördlingen po 6 a 20 tisících exemplářů odpustkových listů v podobě nerozřezaných tiskových archů vždy po čtyřech jednolisticích.⁷ Takto obrovské náklady odpustkových listů jsou ovšem zřejmě pouze německým fenoménem, nemajícím v 15. století jinde v Evropě obdoby.⁸

Velmi málo tiskových jednolistů 15. století se dochovalo v kompletním stavu. Větší naději na přežití měly tisky listinného charakteru, jež pro svůj význam – podobně jako důležité rukopisné listiny – často směřovaly do zárodků institucionálních archivů, v jejichž rámci se dochovaly dodnes.⁹ Převážná většina jednolistů ovšem po vypršení doby své platnosti byla zničena nebo směřovala do pozdně středověkých knihvazačských dílen, kde ostatně končily i nikdy nepoužité části nákladů odpustkových listů a jiných formulářů; zde byl materiál využit jako makulatura při výrobě knižní vazby. Celé či na menší části rozřezané a případných

4 Formulare, s. 23-25.

5 Formulare, s. 15.

6 Formulare, s. 13.

7 Formulare, s. 17.

8 Formulare, s. 18.

9 Např. mezi listinami v archivním fondu tepelského premonstrátského kláštera se dodnes dochoval teprve druhý známý exemplář v Lübecku tištěného odpustkového listu z kampaně Raymunda Peraudi (Ablaßbrief „1481“. Lübeck, Bartholomaeus Ghotan 1490?. VE 15 P-168), jenž pro klášterní komunitu od jednoho z Peraudiho agentů v Lokti dne 23. března 1490 zakoupil opat Sigmund (SOA Plzeň, fond Klášter premonstrátů Teplá [deponát], listiny, listina inv. č. 185). Přivěšená pečeť tohoto exempláře byla bohužel zničena. Obdobně se v chebském městském archivu dochovaly dva tištěné odpustkové listy, vystavené pro příslušníky rodu Zedwitzů sezením na Liebensteinu [dnes Libáň], a sice odpustkový list pro osoby ženského pohlaví, pocházející z tzv. františkánské kampaně (Ablaßbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken, ausgestellt von einem Franziskaner. 1482. Formular für Frauen. [Nürnberg, Friedrich Creussner.] VE 15 A-24), který pro Katharinu dne 20. března 1482 vystavil chebský kvardián Heinrich Lune, a dále odpustkový list z kampaně johanitského komtura Rudolfa von Werdenberg (Werdenberg, Rudolf Graf von: Ablaßbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken und der Verteidigung von Rhodos. 1480. [Augsburg, Jodokus Pflanzmann]. VE 15 W-6), který pro Ulricha dne 1. dubna 1481 vystavil jistý dominikán (obě SOKA Cheb, fond 1 [město Cheb], fascikl 541). Chebský městský archiv dále mj. skrývá tři exempláře poněkud méně důležitých (avšak cenných) jednolistových tisků úředního charakteru, a sice pozvánky na střelecké soutěže (Schützenbriefe, střelecké listy), zaslanych Chebským v letech 1483 a 1488 z Bambergu (VE 15 B-8 a B-9, obě [Bamberg, Johann Sensenschmidt]; týž fond jako předchozí, fascikl 770) a roku 1489 ze Zwickau (VE 15 Z-20, [Leipzig, Konrad Kachelofen]; týž fond jako předchozí, fascikl 826).

překážejících pečetí zbavené jednolisty posloužily k vylepení přideští a výrobě předsádek sloužících k zajištění ochrany knižního bloku před agresivními látkami uvolňujícími se z dřevěných desek vazby či přehybů usňového potahu desek,¹⁰ k přelepení polí hřbetu mezi vazy, ke zpevňování jednotlivých složek bloku před prošitím, k výrobě lepenky užívané na zhotovení desek vazby či jako potahový materiál na deskách. Většina nejstarších tiskových jednolistů se tak do dnešní doby dochovala druhotně a často ve fragmentární podobě, u mnoha jednolistů známe pouze jediný, mnohdy dokonce nekompletní exemplář – raritou jsou především zpečetěné exempláře tištěných listin.

NEJSTARŠÍ TISKOVÉ JEDNOLISTY Z KNIHOVNY CHEBSKÉHO FRANTIŠKÁNSKÉHO KLÁŠTERA

Příkladem druhotného dochování typografických jednolistů 15. století je i kolekce chebské františkánské knihovny. I jednolisty z tohoto historického knihovního fondu byly až na jednu výjimku (jež ovšem rovněž tvoří pevnou součást svazku) spolu s dalšími rukopisnými a tiskovými zlomky využity jako makulatury při zhotovování knižních vazeb nejstarších svazků, jež se do dnešní doby dochovaly v původní autentické podobě, byť mnohdy v nepříliš uspokojivém fyzickém stavu. Onu zmíněnou výjimku představuje jednolist, jenž si jeho majitel vlepil do jedné ze svých již svázaných knih, jak to v poněkud větší míře vídáme v případě jednolistů grafických („svaté obrázky“); ostatní rukopisné a tiskové fragmenty byly druhotně užity při výrobě pozdně gotických vazeb coby předsádky nebo k vylepení přideští či přelepení hřbetu mezi vazy.

Na rozdíl např. od fondu tepelského premonstrátského kláštera, v jehož případě byly rovněž druhotně dochované zlomky nejstarších typografických jednolistů z knižních vazeb již vyjmuty, a tvoří součást zvláštní, dosti podrobně zpracované sbírky fragmentů,¹¹ lze v případě chebské františkánské knihovny pracovat prozatím bohužel pouze s částí druhotně použitých zlomků, jež byly buď ze svazků odborně vyjmuty při restaurátorských zásazích, nebo se z vazeb alespoň částečně uvolnily vinou uložení fondu v extrémních klimatických podmínkách – klasickým příkladem druhé možnosti jsou vlivem dlouhodobého působení nadměrné vzdušné vlhkosti poodlepené výlepy přideští vazeb, jež mnohdy odhalí tiskový jednolist či jeho zlomek nalepený textem k desce. Jen s malým procentem jednolistů z chebského fondu lze pracovat bez jakýchkoli odborných zásahů (jedná se hlavně o exempláře užité k výrobě předsádek či ve vzácných případech nalepené na přideštích textem směrem k divákovi). Prozatím tak bylo možno prozkoumat a určit zlomky 15 tiskových jednolistů 15. století, ačkoli fond celkem obsahuje zhruba dvojnásobné množství exemplářů z inkriminovaného období,¹² a představuje tak velký příslib do budoucna.

10 Užití makulatur na těchto místech ve svazku je typické právě pouze pro pozdně středověkou knižní vazbu nejvýše do 20.–40. let 16. stol., a s nástupem zvýšeného důrazu na estetický vzhled těchto původně ochranných prvků v období renesance mizí.

11 Kolekce se od prosince 2007 nachází ve fondech Oddělení rukopisů a starých tisků NK ČR.

12 V mnoha dalších svazcích obsahujících výhradně tisky 15. a raného 16. století se vedle jiných zlomků nacházejí fragmenty tiskových jednolistů či jednolisty kompletní nalepené na přideštích textem k desce, případně vlepené do hřbetu vazby tak, že pouze nepatrná část textového zrcadla vyčnívá u přideští. U některých z těchto jednolistů kompozice na rubní stranu prosvítající sazby alespoň napovídá, o jaký typ tiskového jednolistu se jedná. Svazky 1/19–1/23 tak mají na přideštích nalepeny kompletní odpustkové listy, další nepoškozený odpustkový list se nachází na předním přideštím svazku 2/43, ve svazku 3/54 se nacházejí dva fragmenty obsahující každý asi 25% sazby a na zadním přideštím svazku 3/60 je nalepen další nepoškozený odpustkový list, rovněž tak svazek 6/54 má na obou přideštích nalepeny fragmenty tiskového jednolistu, snad odpustkového

Z tématického hlediska mezi jednolisty, s nimiž lze prozatím pracovat, jasně dominuje materiál úřední povahy resp. diplomatického charakteru – setkáváme se především s odpustkovými listinami (ať již s kdysi prodanými, či naopak s nikdy nepoužitými, nevyplněnými formuláři) a s plnými či zkrácenými texty papežských bul, populární almanach (minuce) je zastoupen pouze jedním jediným exemplářem resp. jeho fragmentem, stejně tak oblíbené navedení pro čas moru (regimen) se v kolekci vyskytuje pouze jednou; zástupce jiných typů jednolistů nenalzáme vůbec. V případě chebského fondu tedy nastává zcela opačná situace než v případě již zmiňované kolekce tepelské, v níž jasně dominují tisky nelistinné povahy a s časově velmi omezenou dobou platnosti, a sice minuce (almanachy).

Zatímco kolekce inkunábulí-knih z knihovny chebského františkánského kláštera obsahuje pouze tisky z období od počátku 70. let 15. stol. do roku 1500, soubor typografických jednolistů zahrnuje i exempláře z doby samotného počátku evropského knihtisku, když dvakrát obsahuje, resp. obsahoval, nejstarší známý datovaný tisk, totiž tzv. 31řádkový odpustkový list z dílny mohučského Tiskaře 36řádkové bible (Johanna Gutenberga?). Dále kolekce jednolistů z chebské františkánské knihovny obsahuje dva dosud neznámé, patrně unikátní, exempláře, a to fragment dolnoněmeckého almanachu (minuce) určeného městu Magdeburg(?) pro období roku 1488 a rovněž německojazyčné (bavorské) veršované navedení pro čas morové epidemie (Pestregimen) autora Hanse Andree z 1. pol. 80. let 15. století. Dále kolekce obsahuje ještě jediný známý nepoškozený exemplář (variantní) odpustkového listu vydaného v 1. pol. 70. let 15. století ve prospěch požárem zničených erfurtských kolegiátních kostelů; tento jednolist je zřejmě nejstarším erfurtským tiskem vůbec. Kromě odpustkových formulářů, ať již vyplněných či nikdy nepoužitých, almanachu a „protimorového navedení“ ve fondu jednolistů z chebské františkánské knihovny nacházíme ještě papežské buly či výtahy z jejich textů.

15 jednolistů, s nimiž již lze pracovat, představuje bezvýhradně produkci německých tiskařských oficín (především z Porýní a jihu, jihovýchodu a středu dnešního Německa), a sice z 50.-80. let 15. století, přičemž exempláře pocházející z 80. let početně jasně převažují. Jazykem jednolistů listinného charakteru je převážně latina, pouze u sumářů papežských bul, určených zjevně k oslovení méně vzdělaných adresátů, se setkáváme s němčinou; u tisků neúřední povahy, určených širší laické veřejnosti (almanach, „Pestregimen“) se setkáváme pouze s němčinou.

Mezi nejstaršími jednolisty z chebského fondu jsou zastoupeny jak tisky na papíru, tak na pergamenu (některé z odpustkových listů¹³), přičemž převažují jednolisty velkých rozměrů určené k publikaci formou veřejného vyvěšení.

Tisky neužívané ke stvrzení právního aktu (výše zmíněné almanach a „Pestregimen“) jsou vybaveny dřevořezovými ilustracemi či dřevořezovou ornamentální výzdobou a iniciálami; výjimečně se s drobnou dřevořezovou ilustrací setkáváme i v případě jednoho z odpustkových listů, kde ovšem plní funkci jakéhosi úředního razítka,¹⁴ v případě jiné tištěné

listu; ve svazku 3/66 se na obou předešlých patrně nacházejí německé sumáře papežské buly, stejně jako na předním předešlé svazku 3/67, zadním předešlé svazku 3/68 a předním předešlé svazku 38/4. Z malých, zatím neidentifikovatelných fragmentů tiskových jednolistů je možno jmenovat např. dva pergamenové fragmenty pocházející snad z odpustkového listu, vevázané ve hřbetu svazku 3/45. S dalšími tiskovými jednolisty 15. stol. či jejich zlomky se setkáváme ještě ve svazcích 3/19, 15/83, 15/85 a 64/22, zlomky velmi zvláštního jednolistu (snad ještě z 15. století) nalepeného opět textem k desce se nachází ve svazku 6/31. Tento výčet dosud zjištěných exemplářů přitom nemusí být s ohledem na stav poznání fondu ještě konečný.

13 Exempláře soupis A.1a, A.1.b a A.4.

14 Exemplář soupis A.4 je vybaven dřevořezem prelátského klobouku s připojenými iniciálami, umístěným dole pod textem.

listiny pak ke zvýraznění úvodních textových pasáží slouží xylografická (dřevořezová) slova, u ostatních listin se ovšem setkáváme nejvýše s dřevořezovou počáteční iniciálou.

Zkoumané jednolisty tvoří druhotnou součást svazků obsahujících výhradně tisky a sice inkunábule, výjimečně též nejmladší postinkunábule (tj. tisky raného 16. století), a vyba-vených vazbami pocházejícími z knihvazačských dílen německojazyčných oblastí Říše, prav-děpodobně včetně nejzápadnější části Čech.

Vypovídací hodnota i takto malého a zatím ještě neúplného souboru jednolistů je re-lativně velká. Tiskové fragmenty, na rozdíl od zlomků rukopisných většinou poměrně přes-ně datovatelné, kupř. spolu s obsahem svazku pomáhají přibližně určit datum vzniku jeho vazby (lze stanovit datum „ne před“). Patrně nejzajímavější je sledování osudů jednotlivých exemplářů, z nichž „nejsdílnější“ v tomto ohledu jednoznačně jsou upotřebené předtiště-né formuláře listinného charakteru, v případě chebského fondu odpustkové listy, nesoucí nejrůznější registrátorské poznámky a stopy po pečetích; dovidáme se z nich jednak jména osob, které listinu vystavily (prodaly), jednak osob, jež ji zakoupily, a místo a datum prode-je. Texty tištěných listin nesou coby prostředek ověření pravosti kolační poznámku, kterou připojil pověřený veřejný notář, a která kromě jeho jména někdy obsahuje i místo ověření, případně i jeho datum. Zajímavý je rovněž fakt, že některé z jednolistů nacházíme ve fondu zastoupeny multiplicitně, a sice vždy ve vazbách pocházejících z jedné a téže knihvazačské dílny, jež zřejmě měla k dispozici nikdy nevyužité jednolisty určené původně k šíření v místě, kde dílna sídlila, nebo v jeho blízkém okolí. „Putování“ 15 jednolistů s nimiž je již možno pracovat a jejichž soupis přináším níže, od okamžiku kdy opustily tiskařskou oficínu, po okamžik kdy byly coby neaktuální materiál využity coby makulatury v knihvazačské dílně, ve stručnos-ti shrnuje následující tabulka; multiplicitně dochované exempláře jsou označeny znamén-kem, stejně tak shodná knihvazačská dílna.

svazek sign.	místo a rok tisku ve svazku obsažených titulů / titulu	místo a rok tisku vevázaného jednolistu	místo a rok upotřebení jednolistu	místo svázání svazku
1/42	Lyon p. 26. 7. 1485 / cca 1488	Mainz*** a. 22. 10. 1454	Braunschweig(?) 1454 / 55 (28. 4.)	Braunschweig
1/43			nikdy neupotřeben	
1/44		Köln 1488		
1/45				
3/54	Erfurt cca 1483	Deutschland 1482	nikdy neupotřeben	Čechy resp. Chebsko+
	Heidelberg 1485			
3/60	Basel 1485	Erfurt p. 23. 2. 1473	Erfurt(?)	Čechy resp. Chebsko(?)+(?)
3/67	Nürnberg 1481 a 1482	Nürnberg cca 1482**		Čechy resp. Chebsko+
3/68		Nürnberg cca 1482**		
5/61	Straßburg 1483	Bamberg cca 1483		nepodstatné ¹⁵

svazek sign.	místo a rok tisku ve svazku obsažených titulů / titulu	místo a rok tisku vevázaného jednolistu	místo a rok upotřebení jednolistu	místo svázání svazku
6/8	Leipzig p. 26. 7. 1495	Mainz*** a. 22. 10. 1454	Einbeck 1455 (27. 2.)	nezjištěno
	Speyer 1501			
6/64	Nürnberg 1487	Magdeburg 1487		nezjištěno
38/4 38/5	Straßburg / Basel n. p. 1480 / p. 23. 9. 1481	Nürnberg cca 1482**		Čechy resp. Chebsko+
		Augsburg 1479	kolace v Mnichově	
		Nürnberg p. 4. 12. 1480*		Čechy resp. Chebsko+
39/2	Nürnberg 1483	Reutlingen 1481	kolace notářem z Tübingen	Čechy resp. Chebsko+
39/3		Nürnberg p. 4. 12. 1480*		

Jak vidíme, většina z evidovaných jednolístů se sešla v jediné knihvazačské dílně označované v odborné literatuře jako „Blütenstern frei“ (EBDB¹⁶ w002823) a situované bez bližšího místního určení do dnešní České republiky. Skutečnost, že se práce této dílny ve výjimečně hojném počtu dochovaly právě v knihovně chebských františkánů, kde se s nimi setkáváme v neobvykle dlouhém období zhruba od 80. let 15. až do 40. let 16. století, spolu s dalšími indiciemi nasvědčuje tomu, že se jedná o dílnu regionální, patrně přímo chebskou. Fakt, že dílna vytvářela již poněkud přežitý typ pozdně gotických vazeb ještě v pokročilém 16. století, by spíše než pro dílnu světskou, která se musela ve svém vlastním zájmu poněkud více podbízet dobovému vkusu a aktuální módě, a produkovala by tudíž v onom 2. až 4. desetiletí 16. století pravděpodobně již vazby renesanční, by ukazoval spíše na „samozásobitelskou“ dílnu církevní instituce, stejně tak jako poněkud konzervativní výběr kolků, ploten a válečků, v jejichž širokém spektru nacházíme pouze náboženské symboly (postava madony, symboly čtyř evangelistů, jednorozec atd.) a neutrální vegetativní prvky (roseta, lilie, routové úponky, palmety atd.) a geometrické ornamenty (svastika, hvězda...), případně pásku se jménem Alexius,¹⁷ označujícím snad osobu knihvazače; v pozdním středověku dosti oblíbené motivy světské (např. lovecké scény) či fantastní (diví muži, Meluzína...), případně mírně lascivní (nahá ženská postava) se na vazbách z této dílny vůbec nevyskytují. Rovněž obsah fragmentů užitých při výrobě vazeb by ukazoval spíše na dílnu stojící ve spojení s nějakou význačnější církevní institucí – mezi užitými fragmenty např. vůbec nenacházíme písemnosti vzešlé z činnosti městské samosprávy, jedná se prakticky výhradně o zlomky textů teologických, liturgických a církevně-správních. Časté užívání levných materiálů (dřevo, kost) pro výrobu ochranných prvků vazeb (soustružené pukly), neobvykle časté užití rukopisných i tiskových

15 Jednolíst přicházející ve svazku 5/61 není pevnou součástí jeho vazby, nebyl použit při její výrobě coby makulatura.

16 Elektronická databanka tuhových obtahů pozdně gotických a raně renesančních knižních vazeb (převážně z německých knihoven) – Einbanddatenbank. Digitalisierte Durchreibungen von Bucheinbänden des 15. und 16. Jahrhunderts. Přístup z internetové adresy <http://db.hist-einband.de>.

17 Jedná se o zleva shora směrem doprava dolů směřující svitek se zkroucenými konci, nesoucí minuskulní text „alexius“.

makulatur při vylepování přideští svazků a při výrobě předsádek, relativně střídmá výzdoba vazeb (bez zlatého tisku, barvení usně, podkládání kování kontrastním podkladem atp.) spolu s občasným výskytem kolků v podobě emblému s antonínským křížem se třemi hřeby¹⁸ a monogramu lhs,¹⁹ zastupujícího řeckou podobu jména Ježíš, jehož uctívání během 15. století zavedli a s jistými obtížemi prosadili františkáni-observanti, vybízí k domněnce, zda se nemůže jednat dokonce přímo o knihvazačskou dílnu chebského františkánského kláštera; zmiňovaná prostá slepotisková výzdoba vazeb, rezignace na estetický vzhled výlepů přideští a předsádek a záměrné užívání makulatur namísto čistého papíru a pergamenu a levných náhražek místo kovu by pak mohly být výrazem naplňování řádového ideálu chudoby a důsledkem zavrhování nákladného zdobení knih provinčními kapitulami. Pro přiřazení knihvazačské dílny přímo chebskému františkánskému klášteru snad může svědčit i specifická skladba ve vazbách druhotně užitých tiskových jednolistů – jedná se výhradně o jednolisty pocházející z území tehdejší saské observantské provincie či s Chebskem sousedících jižních oblastí Německa, o tisky s církevní tematikou (odpustkové listy, odpustkové buly a jejich sumáře), z nichž některé se přímo vztahují k observantskému křídlu františkánského řádu,²⁰ k němuž od pol. 60. let 15. století příslušel i chebský konvent, jehož někdejší kvardián Emerich von Kemel²¹ se za pontifikátu papeže Sixta IV. († 12. 8. 1484) stal nejen zástupcem observantského křídla řádu při papežské kurii, nýbrž i odpustkovým komisařem v jedné z velkých kampaní.

18 Jedná se o kolek nápadně připomínající otisk sekretní pečeti. Jde o protáhlý šestiúhelník, v němž se nachází kolčí štít nesoucí antonínský kříž s rozšířenými a rozeklanými konci ramen a se třemi hřeby nad horním břevnem, nad štítem se nacházejí iniciály „WVP“.

19 Jde o kolek kosočtverečného tvaru, v němž se nacházejí minuskulní písmena „ih“ příčně prořatá ležícím, rovněž minuskulním písmenem „s“, nad monogramem se nachází zkracovací znaménko v podobě příčného břevna, pod monogramem pak šestipá hvězdička.

20 Jedná se především o nikdy nepoužitý odpustkový list šířený františkány – observanty (soupis A.3.), který do knihvazačské dílny logicky nedoputoval od jeho příjemce tj. kupce, nýbrž přímo od šířitele odpustku, prodejce, kterému se ve vymezené době zřejmě nepodařilo rozprodat celý náklad mu svěřený. Jiný příklad druhotného využití neprodaných odpustkových listů šířených františkány-observanty v knihvazačské dílně františkánského kláštera známe ze Zwickau, kdy v pozdně gotických catenatových vazbách pocházejících z tamní záhy sekularizované františkánské knihovny a vzešlých z jedné, patrně přímo klášterní knihvazačské dílny, nacházíme na 20 kusů nevyplněných odpustkových listů z „františkánské“ kampaně roku 1482, užitých jako makulatury (viz Holger NICKEL, Zum Ablassbrief des Johannes Nixstein, 1482, in: Volker HONEMANN – Sabine GRIESE – Falk EISERMANN – Marcus OSTERMANN, Einblattdrucke des 15. und frühen 16. Jahrhunderts. Probleme, Perspektiven, Fallstudien, Tübingen 2000, s. 467-477).

21 O něm blíže v textu u exempláře soupis A.3.

SOUPIS EXEMPLÁŘŮ, S NIMIŽ JE MOŽNO PRACOVAT

Struktura záznamů soupisu

S ohledem na skutečnost, že prakticky jediné pomůcky k určování nejstarších tiskových jednolistů, totiž katalog typografických jednolistů 15. století vzešly z oficín na území někdejší Říše (VE 15)²² a katalog inkunábulí (GW),²³ jsou důsledně vedeny v německém jazyce, uvádím záhlaví všech záznamů ve formě shodné s těmito pomůckami. V níže uvedených pasážích každý exemplář charakterizuji v češtině a uvádím jeho číslo ve VE 15, GW i katalogu Britské knihovny ISTC;²⁴ dále udávám stav jednolistu, jeho umístění v příslušném svazku, obsah tohoto svazku a původ jeho vazby, u jednolistů již z vazeb vyjmutých pak i jejich novu signaturu. V případě dosud neznámých exemplářů přináším jejich kompletní popis, u variant již známých tisků uvádím odlišné textové pasáže. V případně již publikovaných exemplářů připojuji též odkazy na literaturu.

Předtištěné textové pasáže jsou v případě potřeby provedeny standardním písmem, rukopisně doplněné pak pro odlišení kurzívou. V přepisu textů dosud neznámých tisků či tiskových variant muselo být z technických důvodů v některých případech bohužel užito náhradních znaků za některé typy.

Jednolisty jsou rozčleněny do tří skupin dle tématu a v jejich rámci seřazeny chronologicky dle data tisku od nejstaršího k nejmladšímu.

Dosud neznámé exempláře byly určeny s laskavou pomocí dr. Falka Eisermanna (GW), prof. Wolframa Kardorfa (GW) a prof. Richarda Kremera (Dartmouth College, USA).

Za pomoc v podobě konzultací a zápůjček odborné literatury děkuji dr. Kamilu Boldanovi (NK ČR).

Soupis

A. Odpustkové listiny

1.a

Chappe, Paulinus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken und Verteidigung von Zypern. [= 31-zeiliger Ablassbrief] [Mainz, Drucker der 36-zeiligen Bibel vor 22. Oktober 1454]

VE 15: C-15:4, GW 6556 – 4. Druck, ISTC ic00422600

Exemplář se v knihovním fondu OFM Cheb již nenachází,²⁵ přesto byl do soupisu coby jeho původní součást zahrnut.

4. tisková varianta tzv. 31řádkového odpustkového listu z kampaně vyhlášené papežem Mikulášem V. a formálně vedené kyperským šlechticem Paulinem (de) Chappe, jejímž cílem bylo získat finance pro vypravení vojska proti Turkům, ohrožujícím expanzi do Středomoří celou Evropu. Tiskařem tohoto nejstaršího známého tištěného odpustkového listu byl mohučský Tiskař 36řádkové bible, pravděpodobně Johann Gutenberg.

22 Falk EISERMANN, Verzeichnis der typographischen Einblattdrucke des 15. Jahrhunderts im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation, Bd. I-III, Wiesbaden 2004.

23 Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Leipzig 1925 etc.; rukopisná, dosud tiskem nevydaná část (GW M) dostupná v digitalizované podobě na internetové adrese www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de.

24 The incunabula short-title catalogue; přístup přes www.bl.uk/catalogues/istc/index.html.

25 Roku 2005 byl tento jednolist za symbolickou částku odprodán NK ČR.

Odpustkový list byl vystaven dne 27. 2. 1455 („Anno d[omi]ni Mccccq[ui]nto²⁶ die uero penultima Mensis february”) v dolnosaském hanzovním městě Einbeck („Eymbeke”) licenciátem kanonického práva Theodorikem Nycolai²⁷ pro osoby „Arnd Rubart lutte(?) vxor Arnd tile filii lutte(?) hildeborch Ricke filie” (tedy pro příslušníky jedné dvougenerační rodiny).

Tisk na pergamentu, exemplář je neúplný – první dva řádky sazby chybí; původně rozříznutý na dvě poloviny tvořil vylepení přídeští svazku sign. 6/8 s vazbou pocházející z blíže neurčené knihvazačské dílny a obsahujícího postinkunábuli Bernardus Claravallensis: Opuscula una cum epistola ad clerum Spirenses et populum universum cum commendatione civitatis Spirensis nec non quibusdam aliis tractatibus prius non impressis. Speyer, Peter Drach 3. XII. 1501. (VD 16²⁸ B 1931) a prvotisk Orationes legatorum Francorum ad Venetos. Leipzig, Melchior Lotter [p. 26. VII. 1495] (ISTC io00067300); odtud byly roku 2005 oba zlomky odborně sejmuty, ošetřeny a sceleny; na rubu registrátorská značka „Ra”.

Nyní trezorový fond ORST NK ČR (sign. 39 B 54).

Lit.:

Rayan ABDULLAH – Karsten HENZE (za přispění Falka EISERMANNa), Formulare.

Von der Wiege bis zur Bahre... Formulare im Corporate Design, München 2007.

Kamil BOLDAN, Egerer Exemplar eines 31-zeiligen Ablassbriefes von Guttenberg(?), in: Gutenberg-Jahrbuch 2006, s. 221-224.

1.b

druhý exemplář, ?. tisková varianta²⁹

VE 15: C-15-?, GW 6556 – ?. Druck, ISTC ic00422600

Tento formulář byl s největší pravděpodobností prodán v dolnosaském hanzovním městě Braunschweigu („i[n] br[un]swik?”)³⁰ pro jedinou osobu „devota 31 hillebo[r]c[h]³² r[e]l[ic]ta(?) ??? geyssiner(?)... ”³³ patrně 28. dubna („...[u?]icē[sima?]”³⁴ octava Mensis aprilis...”) snad spíše roku 1455 než 1454.

Tisk na pergamentu, neúplný exemplář – 4 fragmenty představující cca 45-50% zrcadla sazby; vevázáno a vlepeno u hřbetu svazků sign. 1/42, 1/43 a 1/45 (ve svazku 1/42 u obou přídeští, ve svazku 1/43 u zadního přídeští, ve svazku 1/45 u zadního přídeští) s vazbou z dílny označované jako „Kleinfigurenmeister – Kleinfigurenmeister I – Kleinfigurenmeister II – Kleinfigurenreuschüler” (EBDB w000213), obsahujících čtyřdílný tisk Biblia latina. Cum postillis Nicolai de Lyra, expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. Add.: Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Ju-

26 Ručně upraveno z původního předtištěného vnočení „Mccccliiii”.

27 Tato osoba je známa i z exempláře prodaného za 1 fl. dne 2. 1. 1455 rovněž v Einbeck, či z exempláře jiné tiskové varianty, prodaného dne 29. 4. 1455 v dolnosaském Göttingen.

28 Soupis z německojazyčných oblastí Evropy pocházejících tisků 16. století – Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts; přístup přes www.vd16.de.

29 S jistotou lze vyloučit 2., 3., 5. a snad také 7. tiskovou variantu; přesné určení není bohužel s ohledem na rozsah dochovaného fragmentu možné.

30 Všechny tři vazby, v nichž byly zlomky tohoto exempláře obsaženy, totiž jednak pocházejí z knihvazačské dílny právě z Braunschweigu, jednak byly ve hřbetech inkriminovaných svazků a svazku sign. 1/44 kromě tiskových zlomků vevázány ještě fragmenty hned několika pergamenových listin daných převážně „in Brunswik”.

31 Přepsáno z předtištěného „deuoti”.

32 Ztráta textu přestřižením.

33 Celá pasáž silně poškozena lepem; závěr ztracen v důsledku ustřížení.

34 Ztráta textu ustřížením a poškozením.

daeorum. [Lyon], Johannes Siber [p. 7. V. 1485, cca 1488] (ISTC ib00615000); roku 2007 odborně vyjmuta z jednotlivých vazeb, ošetřeno a sceleno; na rubu registrátorská značka „R”. Nyní sign. 1/45a.

2.

Ablaßbrief zum Besten der Kollegiatkirchen St. Marien und St. Severi in Erfurt. [Erfurt?, Drucker des Ablaßbriefes (l. F.?³⁵) p. 23. 2. 1473]

VE 15: A-36, GW 71, ISTC is00561300 – neznámá tisková varianta (odlišná sazba 15. a 16. řádku³⁶)

zrcadlo sazby: 108 x 179 mm

filigrán: poměrně zřetelný – volská hlava (Ochsen-/Stierkopf) s křížem mezi rohy

Snad přímo v durýňském Erfurtu u blíže neznámého tiskaře vytištěný odpustkový list z kampaně ve prospěch znovuoživení tamních v červnu roku 1472 vyhořelých kolegiálních chrámů St. Marien (dóm) a St. Severi. Jedná se s největší pravděpodobností o nejstarší erfurtský tisk vůbec.³⁷

Formulář byl vystaven pro osobu „*deuota matrona elizabeth perlei[n]hafterin(?)*”.

Nalepeno na předním přideštní svazku sign. 3/60 s vazbou snad z regionální knihvazačské dílny „Blütenstern frei”, obsahujícím 4. díl tisku Antoninus Florentinus: Summa theologica. [Basel, Michael Wenssler] 19. II. 1485 (ISTC ia00874000); uprostřed pod textem stopy po dvou červených přitištěných pečetích mandorlového tvaru (soudě dle znění textu se jednalo o pečeti kolegiálních kapitul obou zmíněných kostelů).³⁸

3.

[Emericus de Kemel?:] Ablaßbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türcken, ausgestellt von einem Franziskaner-Observanten.

[Deutschland, Drucker des Nixstein 1482]

VE 15: A-22, GW 31, ISTC is00567100

U anonymního německého tiskaře vytištěný odpustkový list z kampaně vedené františkány-observanty, jejímž účelem bylo získat finanční prostředky na vypravení křížové výpravy proti Turkům. Tuto roku 1482 probíhající odpustkovou kampaň vedl Emericus de Kemel (Emerich von Kemel), na přelomu 60. a 70. let 15. století kvardián chebského františkánského kláštera,³⁹ jenž se exponoval v jednáních směřujících ke zrušení papežského interdiktů vyhlášeného nad městem roku 1469⁴⁰ (v trest za politickou spolupráci s „kacířským” českým králem

35 V úvodní iniciále „N” jsou vedle neidentifikovatelné značky dobře patrná písmena IF nejasného významu. Mj. se může jednat o iniciály knihtiskaře.

36 VE 15 i GW na základě jediného známého, defektního exempláře udávají: „.../ [f.16] ao[] hec per nos ordinata p[re]sentib[us] sunt subimpressa”; příslušná textová partie je ovšem u chebského exempláře vysazena následovně: „...ad hec / [f. 16] per nos ordinata p[re]sentib[us] sunt subimpressa”.

37 Falk EISERMANN – Volker HONEMANN, Die ersten typographischen Einblattdrucke, in: Gutenberg-Jahrbuch 2000, s. 88-131; s. 100 + pozn. 46.

38 „... Sigilla amboru[m] Capitulu[m]... sunt subimpressa”.

39 Heinrich GRADL, Die Chroniken der Stadt Eger, Prag 1884. (dále pouze Gradl, Chroniken) s. 341, č. 1167 (list Emericha von Kemel chebské městské obci, daný v Norimberku dne 22. 1. 1482 „v desátém roce po zrušení interdiktů”, jehož zrušení tímto dosvědčuje a stvrzuje): „...als ich selber (auff dy czezt gardian in ewer stat)...”.

40 Viz Gradl, Chroniken, s. 295 a 341-342.



Čtyři z vazeb vyjmuté fragmenty dávají dohromady téměř kompletní exemplář nikdy nepoužitého odpustkového listu (Soupis A4).

Jiřím z Poděbrad), později vikář saské řádové provincie⁴¹ a od roku 1475 generální komisař řádu při kurií, posléze činný ještě v inkriminované „františkánské“ či „rhodské“ odpustkové kampani coby zmocněný komisař pro zaalpské oblasti.⁴²

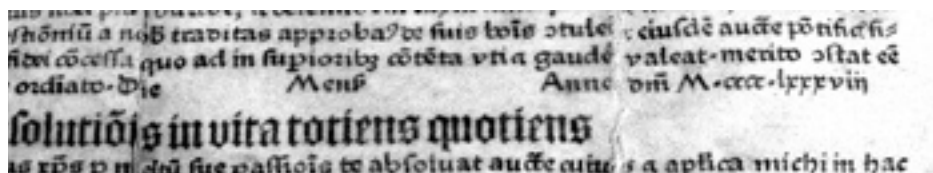
Sazba tohoto tiskového jednolistu je prakticky totožná s jednolistem, po němž nazýváme anonymního tiskaře celého nákladu, a který pouze na konci 10. řádku textu namísto vynechaného místa pro doplnění jména příslušného františkána-observanta přináší jméno Keme-lova agenta, františkána Johanna Nixsteina.

Formulář nebyl nikdy použit – není vyplněný.

Exemplář neúplný – pouze pravá polovina; použito jako zadní předsádka ve svazku sign. 3/54 s vazbou z regionální knihvazačské dílny „Blütenstern frei“, obsahujícím celkem tři inkunábule: Bartholomaeus de Chaimis: *Confessionale*. [Heidelberg, Typographus Lindelbachii n. p. 1485] (ISTC ib00161000), Thomas de Aquino: *De modo confitendi et de puritate conscientiae*. [Erfurt, Typographus Aristeae cca 1483] (ISTC im00372050) a Johannes Friburgensis: *Instructiones confessorum sive Confessionale*. [Erfurt, Typographus Aristeae nebo Magdeburg, Albrecht Ravenstein a Joachim Westphal cca 1483] (ISTC ij00316500).

41 Viz Robert GRAMSCH, *Erfurter Juristen im Spätmittelalter. Die Karriere und Tätigkeitsfelder einer gelehrten Elite des 14. und 15. Jahrhunderts*, Leiden 2003, s. 274, pozn. 24.

42 Gradl, *Chroniken*, s. 341, č. 1167 – v úvodu pisatel sám sebe označuje slovy: „...pruder Emericus von Kemel, ordins der minner pruder, users allerheyligestn hern Sixti, von gotlicher versehung des vierden pobstes, in der sach des glawbens weder dy unglawbigestn Thurken durch alle land auff disseyt des gepirges noch romischen stil des romischn hoves eyn gesanter bothe und comissarius...“; list vlastnoručně podepisuje a vybavuje „mit dem sigil der creutzfahrt users allerhayligestn vaters des pobstes“.



Předtištěné vrocení a vynechané mezery pro doplnění denního data u odpustkového listu (sopsis A4).

4.

Peraudi (Perauld), Raymundus: Alassbrief zum besten des Kampfes gegen die Türken. [Köln, Ulrich Zell 1488]

VE 15 P-85, GW M30695, ISTC ip00261310

V Kolíně n. R. (Severní Porýní-Vestfálsko) vytištěný odpustkový list pocházející z jedné z protitureckých odpustkových kampaní vedených úspěšným francouzským diplomatem, teologem a pozdějším kardinálem Raymundem Peraudi, zadavatelem pravděpodobně největších nákladů tištěných odpustkových listů v celé druhé polovině 15. století, jenž byl v letech 1486-90 zmocněným odpustkovým komisařem papeže Innocence VIII. pro Francii, Říši a Skandinávii. Formulář nikdy nepoužit – není vyplněný.

Exemplář je v dolní části mírně poškozen oříznutím (dřevořez prelátského klobouku); scele- no ze čtyř fragmentů sloužících k přelepení hřbetu mezi vazy u svazků sign. 1/42-1/45, jejichž vazby pocházejí z knihvazačské dílny „Kleinfigurenmeister-KleinfigurenmesiterI-Kleinfiguren- meisterII-Kleinfigurenschüler!“ z dolnosaského Braunschweigu, a jež obsahují čtyřdílný tisk Biblia latina. Cum postillis Nicolai de Lyra, expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. Add.: Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Judaeorum. [Lyon], Johannes Siber [p. 7. V. 1485, cca 1488] (ISTC ib00615000); zlomky byly roku 2007 z vazeb odborně vyjmuty, ošetřeny a spojeny. Nyní sign. 1/45b.

B. Ostatní listiny (papežské buly a jejich sumáře)

1.

Sixtus IV.: Bulle „Pastoris aeterni“ betr. den Ablass zum Besten der Kirche Unserer Lieben Frau in München.

[Augsburg, Hermann Kästlin (p. 7. 9.) 1479]

VE 15: S-62, GW M42451, ISTC is00547900

Ve švábském Augsburgu roku 1479 vytištěná odpustková bula papeže Sixta IV. „Pastoris aeterni“, ve prospěch financování pozdně gotické přestavby mnichovské Frauenkirche, realizované v letech 1468-88. V následujících třech letech (1480-82) díky této kampani vždy v týdnu mezi nedělemi Letare a Judica Mnichov navštívilo na 123 700 odpustkových poutníků.

V dolní části pod textem kolační poznámka „Collacionata cum Bulla origi[n]ali et concordat cum eadem“ s podpisem veřejného notáře „Joh[ann]es Ost[erman] Not[ariu]s p[ublicus]“⁴³ a místem ověření „Munchen“; v dolní části tužkou připsal v šíři celého jednolistu „Heinrich Adalbert Graf 1. 7. 1889“.

43 Text částečně ztracen ve vazbě. Týž veřejný notář je ovšem znám i z jiných dochovaných exemplářů, např. z jednolistu uchovávaného v univerzitní knihovně ve Würzburgu.

Použito jako přední předsádka ve svazku sign. 38/4 s vazbou z regionální dílny „Blütenstern frei“, obsahujícím 1. díl tisku Biblia latina. Cum glossa ordinaria Walafridi Strabonis et glossa interlinearia Anselmi Laudunensis. [Straßburg, Adolf Rusch pro Antona Kobergera nebo Basel, Johann Amerbach pro Adolfa Rusche a Antona Kobergera brzy po 23. IX. 1481 nebo n. p. 1480] (ISTC ib00607000 – varianta).

2.a

Sixtus IV.: Bulle „Domini et salvatoris nostri“ betr. den Ablass zum Besten des Kampfes gegen die Türken.

[Nürnberg, Drucker der Rochuslegende p. 4. 12. 1480]

VE 15: S-93, GW M42496, ISTC is00553300

U anonymního norimberského tiskaře vytištěný text odpustkové buly papeže Sixta IV. „Domini et salvatoris nostri“ ve prospěch boje s Turky. K této bulle se vztahuje německý sumář soupis C.4a-c.

Exemplář neúplný – posledních sedm řádek sazby poškozeno odtržením spodní části jednolistu; použito jako přední předsádka ve svazku sign. 38/5, obsahujícím 3. díl tisku Biblia latina. Cum glossa ordinaria Walafridi Strabonis et glossa interlinearia Anselmi Laudunensis. Tertia pars. [Straßburg, Adolf Rusch pro Antona Kobergera nebo Basel, Johann Amerbach pro Adolfa Rusche a Antona Kobergera brzy po 23. IX. 1481 nebo n. p. 1480] (ISTC ib00607000 – varianta); restaurováno.

2.b

druhý exemplář

Slepeno ze dvou částí;⁴⁴ použito jako přední předsádka ve svazku sign. 39/3 s vazbou pocházející z regionální dílny „Blütenstern frei“, obsahujícím 2. část objemného tisku Vincentius Bellocensis: Speculum historiale. Nürnberg, Anton Koberger 24. VII. 1483 (ISTC iv00285000).

3.

Sixtus IV.: Bulle „Sancto ac pio desiderio“ betr. den Ablass zum Besten der Kirche

St. Maria, Andreas und Amandus in Urach.

[Reutlingen, Michael Greyff (p. 5. 1.) 1481]

VE 15: S-97, GW M42508, ISTC is00553900

V Reutlingen (Bádensko-Württembersko) roku 1481 vytištěná odpustková bula „Sancto ac pio desiderio“ papeže Sixta IV., vydaná ve prospěch přestavby a dostavby klášterního kostela St. Amandus v Urachu (rovněž Bádensko-Württembersko).

Dole pod textem podpis veřejného notáře, který provedl kolaci textu „Greg[orius] May de Tuwing[en] Not[arius] pub[li]c[us]“.⁴⁵

Použito jako zadní předsádka ve svazku sign. 39/2 vybaveném vazbou z regionální dílny „Blütenstern frei“ a obsahujícím 1. část tisku Vincentius Bellocensis: Speculum historiale. [Nürnberg, Anton Koberger 1483] (ISTC iv00285000).

44 Skutečnost, že se jedná o kus vzniklý zjevně slepením horní poloviny jednoho a dolní poloviny druhého exempláře, vybízí k domněnce, zda se snad nemůže jednat o jakýsi zkušební tisk po zásahu korektora.

45 Týž veřejný notář je známý ještě z exempláře uchovávaného v Bavorské státní knihovně v Mnichově.

4.a

Sixtus IV.: „Articuli abbreviati“ der Bulle „Domini et salvatoris nostri“. Deutsch.
[Nürnberg, Friedrich Creussner um 1482]

VE 15: S-108, GW 2685, ISTC is00537700

V Norimberku tištěný sumář německého překladu buly „Domini et salvatoris nostri.“, již papež Sixtus IV. vyzývá k vypravení křížové výpravy. Snad lze uvést do souvislosti s odpustkovou kampaní vedenou Emerichem von Kemel.

Nalepeno na zadním přideštlí svazku sign. 3/67 vybaveném vazbou z regionální dílny „Blütenstern frei“, a obsahujícím 2. díl tisku Alexander de Hales: Summa universae theologiae. [Nürnberg], impensis Antonii Koberger 29. XI. 1481 (ISTC ia00383000).

4.b

druhý exemplář

Nalepeno na předním přideštlí svazku sign. 3/68 s vazbou z regionální dílny „Blütenstern frei“, obsahujícího 4. díl inkunábule Alexander de Hales: Summa universae theologiae. Nürnberg, impensis Antonii Koberger 23. VIII. 1482 (ISTC ia00383000).

4.c

třetí exemplář

Nalepeno na zadním přideštlí svazku sign. 38/4 pocházejícím z regionální dílny „Blütenstern frei“ a obsahujícím 1. díl tisku Biblia latina. Cum glossa ordinaria Walafridi Strabonis et glossa interlinearia Anselmi Laudunensis. [Straßburg, Adolf Rusch pro Antona Kobergera nebo Basel, Johann Amerbach pro Adolfa Rusche a Antona Kobergera brzy po 23. IX. 1481 nebo n. p. 1480] (ISTC ib00607000 – varianta).

**C. Jednolisty jiného než diplomatického charakteru
(tisky obsahu zdravotně-hygienického: almanachy, „morová navedení“)**

1.

Andree, Hans: Pestregimen „Vil menschen weren der pestilentz frei“.

[Bamberg], Marx Ayrer [um 1483, n. p. 1485(?)]⁴⁶

VE 15 -, GW -, ISTC - - dosud neznámý tisk, patrně unikát

zrcadlo sazby: 234 x 217 mm (20 ř. = 103 mm)

použité typy: 3:103G a Sensenschmidt 6:150G, iniciála Sensenschmidt bb

rozsah textu: celkem 46 řádek (ř. 1 – modlitba nad obrázkem, ř. 2 – titul, ř. 3 až 45 – 2 sloupce veršovaného textu, ř. 46 – impressum), 2 sloupce

výzdoba: xylografická iniciála V(il) ve výšce 4 ř. (s dlouhou akantovou rozvilinou při okraji textu), v horní části dodatečně ručně kolorovaný dřevořez „Umučení sv. Šebestiána“ v šíři celého listu – volný, bez orámování; úvodní modlitba a titul vysazeny vyznačovacím písmem filigrán: špatně zřetelný, v podobě o 90° pootočených vah umístěných v kruhu o ø 39 mm

⁴⁶ Na jednolistu jsou při bližším pohledu patrné stopy červeného inkoustu, jímž je provedena rubrikace na protější první stránce knihy, v níž je jednolist vlepen – pokud se barevný inkoust na jednolist neobtiskl až později (v důsledku provlhnutí svazku uloženého v nevhodných podmínkách), znamenalo by to, že se rubrikace na jednolist obtiskla bezprostředně po vyhotovení. Jednolist by se tudíž musel na rubu titulního listu nacházet již v době provádění rubrikace, jež byla dle připsu dokončena roku 1485. To by znamenalo, že musel být vytištěn nejspíše tohoto roku.



Dodatečně kolorovaný dřevorez „Martyrium sv. Šebestiána“ v záhlaví zdravotně-hygienického navedení pro čas moru (soupis C.1).

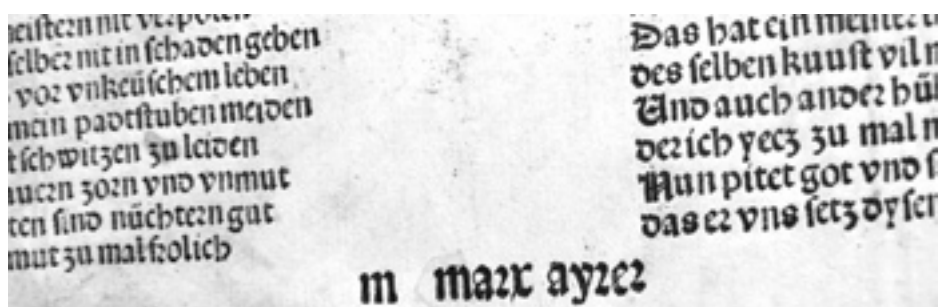
Veršované německé navedení (regimen) pro čas morové epidemie vytištěné „potulným“ tiskařem Ayrerem v době jeho působení v Bamberku (mezi lety 1482-4), je obvykle připisováno lékaři Hansi Andree, doloženému v Kostnici na počátku 15. století. Z inkunábulového období známe ještě další dvě jednolistová vydání tohoto textu.⁴⁷

Text: [ř. 1 – jednořádková průpovídka/modlitba umístěná zcela nahoře nad dřevorezem] „... (H)er2e got du2ch deī pitte2n tod behut vns vo2 diſē gebre2echē vnd hilf[?] vns[?] auf3[?]...“⁴⁸ / [ř. 2, pod dřevorezem] „Einen behe2ten rat fur die peſtilenſ3 // [ř. 3–1. sl.] (V4)il menſchen we2den de2 peſtilēt3 f2ey / weſten ſy da2 für ein rechte e2t3eney / Dar vmb hō2t was ich euch ſagen wil / wan alfo ſte2ben iſt ein ku2t3es 3il...“ x [ř. 40 – 2. sl.] „...Das hat ein meiſte2 te2ra mira[!]gele2t / des ſelben kuuft[!] vil menſchen hat e2ne2t / Und auch ande2 hübl̄che2 meiſte2 vil / de2 ich yec3 3u mal nit nennen wil / Nun pitet got vnd ſant Sebaſtian / das e2 vns ſet3 dyſen p2echen hin dan // [ř. 46 – impressum] m[eister] ma2x ay2e2“.

Nepatrně poškozeno oříznutím v horní části; nalepeno na rubu titulního listu ve svazku sign. 5/61 obsahujícím prvotisk Herolt, Johannes: Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum. Straßburg, [Typographus Jordani de Quedlinburg] 1483 (ISTC ih00108000).

47 VE 15 A-494 a A-495 – obě [Augsburg, Günther Zainer cca 1472]; chebský exemplář se odlišuje úvodní průpovědí, nadpisem a závěrečným dvojverším „Nun pitet...“, jež u obou starších tisků chybí – viz např. Horst KUNZE, Geschichte der Buchillustration in Deutschland. Das 15. Jahrhundert, Bildband, Frankfurt am Main – Leipzig 1975, obr. č. 81.

48 Část textu ztracena oříznutím listu.



Stručné impressum v podobě tiskařova jména a akademického titulu (soupis C.1).

02.

Almanach [für Magdeburg?] auf das Jahr 1488. Niederdeutsch.
[Magdeburg, Simon Koch 1487]

VE 15 -, GW -, ISTC -- dosud neznámý tisk, zřejmě unikát

zrcadlo sazby: ? x 240 mm (20 ř. = 96/7 mm)

použité typy: 4:97G

rozsah textu: celkem ? řádek, 2 resp. 4 sloupce (jednotlivé měsíce seřazeny do dvou sloupců po šesti, znamení zvěrokruhu vládnoucí v příslušný den vždy poněkud odsazeno, takže všechna dohromady tvoří sloupeček napravo od sloupce s hlavním textem)

výchoba: na levém okraji oříznutá akantová rozvilina

V Magdeburku (Sasko-Anhaltsko) vytištěný dolnoněmecký almanach (minuce) určený pravděpodobně přímo pro toto město patří ke staršímu typu tištěných kalendářů, přinášejících nikoli výčet všech dní v příslušném měsíci, nýbrž pouze vybrané dny vhodné k pouštění žilou, případně dalším úkonům.

Text končí: [sl. 1, údaje pro měsíc červen] „Am dinxftdage vñ midweken vor der befokynge / Marie guth laten ane dat houet den olden luden. wed[ere]⁴⁹ // [sl. 2, údaje pro měsíc prosinec a údaje o zatmění slunce] „Am mandage vnde dyntftage na[!] der vnſchuldigē kin= / dere daghe gut ane de dyt. Schutte / ¶ Item Eyne dufterniſſe der Sunnē wert dyt i aer erfchenen / am dinxftedage vor Margarete des morgens vmme. v. in der / xxx minuten in deine iiii. puncte bedecket.“

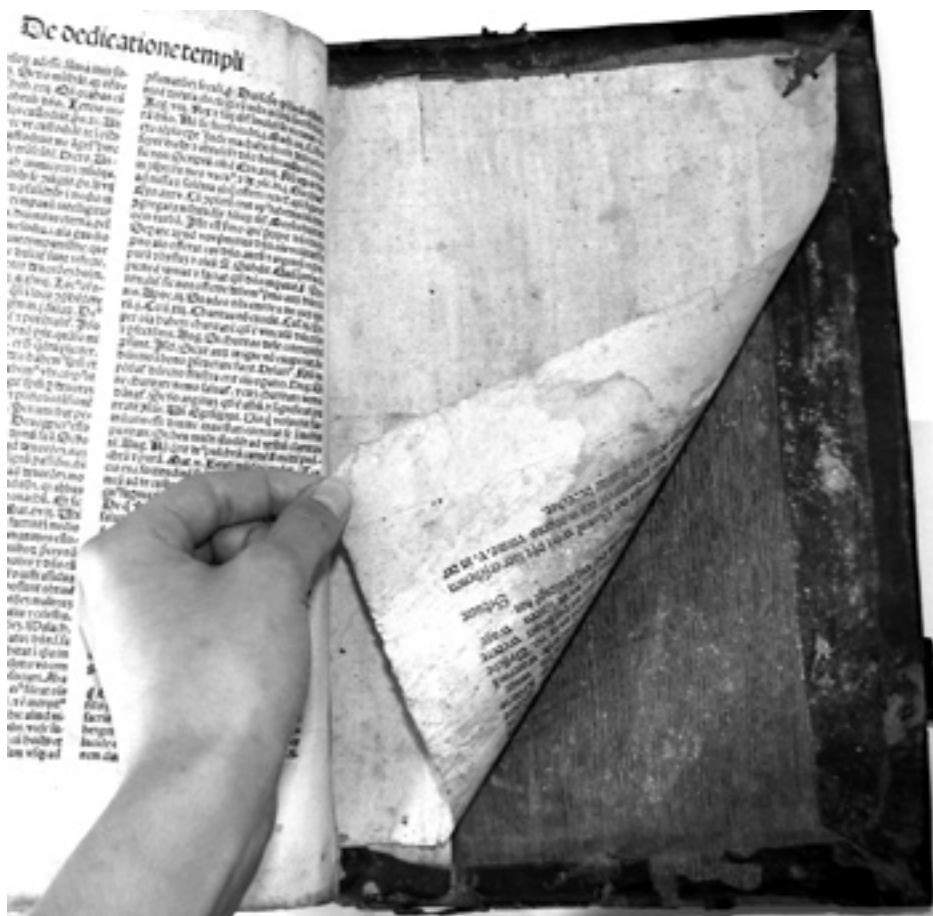
Neúplný exemplář – zhruba dolní dvě třetiny jednolistu, jež jsou pouze částečně odlepeny od předešlé a tudíž ne celé čitelné; nalepeno na zadním předešlé svazku sign. 6/64 s vazbou pocházející z blíže neurčené knihvazačské dílny a obsahujícího část De sanctis prvotisku Petrus de Palude: Sermones Thesauri novi de tempore et de sanctis. Nürnberg, Anton Koberger 20. II. 1487 (ISTC ip00528000); na druhém předešlé se bohužel nenachází zbytek tohoto jednolistu, nýbrž jiný tiskový fragment (pocházející rovněž z Kochovy officíny); mírně poškozeno červotočem.

Lit.: Rayan ABDULLAH – Karsten HENZE (za přispění Falka EISERMANNa), *Formulare*.

Von der Wiege bis zur Bahre... *Formulare im Corporate Design*, München 2007.

(Obrazová ukázka – nálezová situace viz s. 24.)

49 Poškozeno červotočem.



Nálezová situace zlomku německého almanachu použitého k vylepení přideštiny pozdně gotické vazby.

RESÜMEE

Die typographischen Einblattdrucke des 15. Jahrhunderts aus der Bibliothek der Egerer Franziskaner

Michaela Bäumlová

Der historische Buchbestand des einstigen Egerer Franziskanerklosters umfasst insgesamt ungefähr 30 typographische Einblattdrucke aus dem 15. Jh., die sekundär in den ältesten Bänden erhalten geblieben sind. Zur Zeit können 15 Einblattdrucke bearbeitet werden, die entweder fachgerecht aus der Bindung entfernt wurden oder sich von selbst gelöst hatten. Die meisten Einblattdrucke sind auf Papier, nur die drei vorhandenen Ablassbriefe auf Pergament gedruckt und überwiegend in lateinischer, in geringerem Maße in deutscher Sprache abgefasst. Sie sind ausschließlich in den spätgotischen Einbänden des 15. und des frühen 16. Jh. erhalten geblieben, die aus Buchbinderwerkstätten der deutschsprachigen Gebiete des Heiligen Römischen Reiches, höchstwahrscheinlich einschließlich Westböhmens, stammen. (Bei einer Werkstatt mit dem Namen „Blütenstern frei“ könnte es sich um eine Werkstatt der Stadt Eger, oder direkt des örtlichen Klosters handeln.)

Die fünfzehn untersuchten Exemplare stellen die Produktion deutscher Druckereien aus dem Zeitraum von Anfang des europäischen Buchdrucks an bis Ende der 80er Jahre des 15. Jh. dar. Die ältesten Drucke sind zwei sogenannte 31-zeilige Ablassbriefe für die Jahre 1454 und 1455 aus der Werkstatt eines Mainzer Druckers der 36-zeiligen Bibel, vielleicht Johannes Guttenbergs.

Vertreten sind auch weitere gedruckte Urkunden (päpstliche Bullen) oder Auszüge aus deren Texten, sowie Kalenderdrucke (Almanache) und Drucke mit gesundheitlich-hygienischem Inhalt (Pestregimen), wobei das urkundliche Material eindeutig überwiegt. Einige Drucke kommen in der untersuchten Sammlung mehrmals vor.

Neben den schon erwähnten 31-zeiligen Ablassbriefen, von denen ein Exemplar nicht mehr vorhanden ist (es wurde von der Prager Nationalbibliothek für ihre Sammlungen gekauft), liegen noch einige bislang unbekannte Drucke vor, und zwar ein niederdeutscher Almanach für das Jahr 1488, der in Magdeburg gedruckt wurde und wohl für diese Stadt auch bestimmt war, des Weiteren ein Pestregime von Hans Andree, das von Marx Ayrer, einem Wanderdrucker, in Bamberg gedruckt wurde, und schließlich ein unbekannter Druck eines Erfurter Ablassbriefes, der im Jahre 1473 zu Gunsten der dortigen Kollegiatkirchen herausgegeben wurde. Man darf hoffen, dass das Herausnehmen der Einblattdrucke bzw. von deren Fragmenten aus den alten Bänden nach und nach weitere Überraschungen zu Tage fördert.